

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

До 45-річчя заснування
кафедри української мови РДГУ

Актуальні проблеми сучасної філології

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Випуск XVI

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне—2008

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Ювілейний збірник, присвячений 45-річчю заснування кафедри української мови РДГУ, містить статті з актуальних проблем мовознавства, граматики, словотвору, лексикології, термінознавства, лінгвістики тексту, мовної освіти.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

Головний редактор Редакційна колегія:
Шульжук Каленик Федорович,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
Дійсний член Академії наук вищої школи України

- Члени редакційної колегії:
1. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).
 2. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української сучасної мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
 3. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
 4. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри методики лінгвістичних дисциплін Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
 5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
 6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
 7. **Мандрик Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання та культури української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
 8. **Степанова О.І.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
 9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
 10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
 11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядник: Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 29 травня 2008 р.)

За точність і грамотність публікацій відповідають автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються.
Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008.

порівняльних зворотів, які не піддаються задовільному поясненню, наприклад, *пл'єст'і кашоппутти* (Бер.). Тут лише з певною мірою вірогідності можна припустити, що *кашоппутти* за звуковою оболонкою нагадує слова *плутати*, *пута*, отже, означає щось плутане, що не піддається визначенню. Усталене порівняння *л'ашчит'* *йак л'асковка* (Козак.) утворене за зразком вище описаних одиниць, проте компонент *л'асковка* не співвідноситься із чимось конкретним, очевидно *л'асковка* – це багаторазове повторення звуконаслідувального слова: *л'ас'- л'ас'- л'ас'*. У говірці с. Єльно Рокитнівського району є фразера *к'і'зі пускати* із значенням 'плакати', 'жалітися'. Етимологічний словник української мови [2: 2: 443] подає слово *к'з* із значенням 'кал тварини' і, очевидно, утворене від *кізяк*, тому і фразера має негативну конотацію.

Діалектні ФО мають багатий матеріал для вивчення і окреслення асоціативних полів, напрямку розвитку думки.

SUMMARY

The article is developed to the investigation of dialectical phraseology. It projection in to the concrete lingual material of the patios is one of the important parameters in the lexicosemantic diagnostic.

УДК 82–84:82–2 (477)

Лариса ВОЙЦЕШУК

АФОРИСТИЧНІ ВИСЛОВИ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ДРАМАТУРГІЇ

У статті аналізується мова української класичної драматургії кінця XIX – початку XX ст. Акцентується увага на аналізові лексико-фразеологічних засобів, зокрема окреслюється мовне поле авторських афористичних висловлень, джерелом яких служить народно-розмовне мовлення.

Ключові слова: фразеологізм, мовне поле, авторське афористичне висловлювання.

Дослідження мови української класичної драматургії кінця XIX – початку XX ст. – найважливішого і найпліднішого періоду в українській дожовтневій класичній драматургії – дає підстави стверджувати, що вона увібрала в себе усе багатство лексико-фразеологічних запасів тогочасної народнорозмовної мови.

Невід'ємним складником мови аналізованих творів І. Карпенка-Карого, М. Старицького, М. Кропивницького, І. Франка та певною мірою Лесі Українки є народна фразеологія в її найширшому розмінні, яка визначає народнорозмовну основу мови

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Баш. – с. Башарівка Радивилівського району.
Бер. – смт. Березне.
Бор. – с. Борове Зарічненського району.
Глин. – с. Глинне Рокитнівського району.
Козак – с. Козак Корецького району.
Круп. – с. Крупець Радивилівського району.
Куп. – с. Купеля Рокитнівського району.
Під. – с. Підзамче Радивилівського району.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степанов Ю. Вводная статья „В мире семиотики” // Семиотика. Антология / Сост. и ред. Ю.С. Степанов. – М.; Екатеринбург, 2001. – 42 с.
2. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2.

їхніх творів, надає „їй своєрідного національного колориту і специфіки” [2, 280]. На думку Г.П. Їжакевич, „фразеологічні засоби мови є квінтесенцією її національного обличчя. Вони містять у собі велику силу експресії та емоційної наснаги” [5, 150].

Використання фразеологізмів у мові української класичної драматургії кінця XIX – початку XX ст. характеризується яскраво вираженою поліфункціональністю, тобто один і той же зворот може виконувати одночасно різні функції (з яких одна основна, а інші – додаткові), наприклад, бути засобом індивідуалізації мови персонажа, створення

гумористичного ефекту, розкриття класової природи та моралі тощо.

Серед фразеологізмів окрему групу становлять власні авторські вислови українських драматургів, які стали з часом крилатими, поповнивши і збагативши скарбницю народної фразеології. „Однією з граней словесно-художньої творчості великого письменника, поета, майстра слова, – зазначає академік І.К. Білодід, – є крилаті вислови, які переходять в усно-розмовну мову народу спочатку як цитати, а потім і як безіменні вислови народної мудрості, що їх уже не можна відрізнити від зразків багатовікової творчості народу, від афористичного виразу його думки” [1, 113]. Видатний майстер художнього слова Л.М. Толстой стверджував, що „кожний великий художник повинен створювати і свої форми”, оскільки без цього немає прогресу, немає розвитку. На визначну роль письменника в збагаченні фразеологічних багатств загальнонародної мови у творчому розвитку її мовних засобів вказував і О.І. Єфімов, на думку якого письменник не тільки виявляє нові способи використання загальновідомої фразеології, а й вносить „свій вклад у скарбницю вдалих висловів і зворотів загальнонаціональної мови” [2, 292].

Використовуючи нейтральні чи образно-експресивні засоби народної мови, кожний талановитий, справді народний письменник на зразок народних створює власні фразеологічні звороти, багато з яких так тісно переплітається з народними, що часто їх важко розмежувати. Для створення власних фразеологізмів письменник звичайно використовує наявні мовні засоби. Його майстерність визначається вмінням відшукати такий мовний контекст, у якому стертий від частого вживання вислів зазвучав би по-новому, або ж створювати лаконічні і ємні вислови, що влучно формулюють думку і що за формою і узагальненим змістом нагадують усталені народні звороти. Крилаті вислови, створені українськими письменниками, в українській фразеології посідають значне місце.

Вагомий внесок у фразеологічну скарбницю української мови зробили українські драматурги, на що вказували І.К. Білодід, Л.Г. Скрипник, І.Г. Удовиченко та ін. Звичайно, внесок цей у кожного з авторів є

неоднаковим, що, на нашу думку, зумовлене кількома факторами, а саме: творчими здібностями кожного драматурга, його письменницьким хистом, характером, складом мислення, умінням формулювати думку у слові. Так, чимало афористичних висловів знаходимо у п'єсах І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, І. Франка, менше – у М. Старицького. Найбільше їх – у Лесі Українки, яка в цьому плані займає особливе місце в історії української літературної мови.

Звичайно, не всі вислови драматургів стали крилатими, але цілком очевидним є той факт, що письменники, особливо Карпенко-Карий і Леся Українка, тяжіли до афористичного висловлення думки. Свідченням цьому – лексичний склад, синтаксичне оформлення і узагальнюючий зміст створених ними висловів. Будівельним матеріалом для афористичних висловів усіх авторів здебільшого були загальновідомі слова, які в контексті набували додаткових смислових відтінків.

Як відзначалося, значна кількість афористичних висловів належить І. Карпенку-Карому. За семантикою їх можна поділити на дві групи. Перша група – це введені в уста персонажів *вислови-сентенції*, що виражають погляди самого автора на людей, на різні сторони їх життя і діяльності. Частина таких виразів має яскраво виражений повчальний характер. Словами, що узагальнюють зміст таких висловів, є займенники *всякий, кожний, такий, хто, ніхто* та ін. Наприклад: 1) Всякому своє – вірте; 2) Кожному здається, що другому краще, ніж йому; 3) У всякого своя комерція; 4) Одна біда людей єдна; 5) Суєта суєт і всяческая суєта; 6) Любиш одного, до одного й горниш!

У частині висловів І. Карпенка-Карого неодмінним компонентом є слово *гроші*, що повторюються в різних формах. Вислови цієї групи містять оцінку певних ситуацій, осіб, предметів, подекуди маючи яскраво виражене комічне спрямування. Наприклад: 1) Герасим. До душі, та не до кишені („Сто тис.”); 2) Гершко. Як розум є – будуть гроші! („Сто тис.”) та ін.

До другої групи афористичних висловів належать так звані *вислови-характеристики*, створені автором з метою підкреслити ту чи іншу рису вдачі або поведінки персонажа. Наприклад: 1) Мужик ти був, мужиком ти і будеш! (Злотницький про Пузиря – „Хаз.”); наприклад,

у мові Копача: Пани горять, мужики з пожежу таскають...

Характеристику Калитки доповнюють такі вислови: лупи та дай; хазяйський син повинен шукати хазяйську дочку з приданим, а не наймичку; дурно ніхто нічого не робе; всі рвуть, де тільки можна зірвать – у мові Ліхтаренка та ін.

Узагальнюючого значення набув і вислів суто моралізаторського характеру на тему з родинного життя, вкладений в уста Івана з п'єси „Суєта”: О матері! Якби вас діти так любили, як ви дітей, тоді б не жаль було так упадати біля них! Став крилатим і трагікомічний вислів Герасима Калитки: „Краще смерть, ніж така потеря”, яким закінчується п'єса. Деякі вислови І. Карпенка-Карого вживаються в іронічному плані. Так, вислів „у нього честь – перше всього” у мові Пузиря, людини безчесної, звичайно вживається стосовно подібних йому людей, які втратили це святе почуття.

Серед створених І. Карпенком-Карим висловів є звороти типу прислів'їв і приказок, що переважно являють собою прості речення. Наприклад: до душі, та не до кишені; любиш – люби, а не любиш – не води; живи – не тужи.

Серед висловів І. Карпенка-Карого, що нагадують афоризми, виділяються також більш або менш складні синтаксичні структури. Наприклад: у сім'ї ж аби згода, то вже й до пари; кожному здається, що другому краще, ніж йому; всякому чоловікові назначено, що робить, з чого хліб їсти і що йому мать та ін.

У створенні висловів афористичного плану яскраво виявилася творча манера І. Карпенка-Карого, його авторська винахідливість. На яскравих прикладах він показав, як на основі і за зразком існуючих в народнорозмовній мові фразеологізмів утворювати власні вислови, здатні виконувати важливі стилістичні функції в драматичному творі.

Таким чином І. Карпенко-Карий зробив вагомий внесок у фразеологічну скарбницю української мови.

Вислови афористичного плану знаходимо й у п'єсах М. Кропивницького (глитай, або ж павук; хто зазнав на своїм віку горя, у того серце чуле і до чужого горя; у кого дзенька в кишені, той і пан; кажу сім, по бублику всім та ін.), М. Старицького (той не плавець,

хто не любить бурі). І. Франка (украдене щастя; най згине) і особливо Лесі Українки. Як зазначає Л.Г. Скрипник, І. Франко і Леся Українка відіграли особливо значну роль у збагаченні фразеологічних фондів української мови. Однак, в даному випадку йдеться про творчість цих авторів, зокрема Франка, загалом, оскільки в його драматичних творах значної кількості афористичних висловів не виявлено.

Справжньою скарбницею висловів афористичного плану, в яких виразно відбилися творча манера письменниці, узагальнюючий склад її мислення, є драматичні твори Лесі Українки. На схильність поетеси до створення афористичних висловів вказував І.К. Білодід: „Афористичність мови Лесі Українки – яскраве явище в історії української літературної мови, афористичність надавала мові творів письменниці характеру політично-філософської спрямованості, інтелектуальної і емоційної глибини, краси і гнучкості, звучності і правдивої вишуканості” [6, 569]. Серед афоризмів Лесі Українки виділяємо вислови, що містять відвертий заклик до миру, мирної праці (розкуй меч на рало), тяга людини до діяльності (благословенний той, хліб дає; чий хліб і праця, того й земля; я ще живий, ще рано спочивати), в яких акцентується увага на вагомості слова (крилате слово – от моя стріла), на кращих рисах людини, її поведінці тощо (герой користі не шукає зроду; хто має силу з примусом боротись, той робить завжди тільки по охоті; той не покинутий, хто сам не кинув); в яких засуджуються людські вади (лежачим краю рідного немає).

Стали крилатими й такі назви її талановитих творів, як „Лісова пісня”, „Камінний господар”, „Осіння казка” та вислови Лукаша і Долі, засновані на грі слів (Лукаш. Ой скажи, дай пораду, як прожити без долі!). Доля (показує на землю в нього під ногами). Як одрізана гілка, що валяється долі!

Отже, в аналізованих драматичних творах українських письменників представлена надзвичайно багата і різноманітна за семантикою і структурою фразеологія тогочасної народнорозмовної мови, що разом з відповідними лексичними засобами визначає народнорозмовну основу мови української драматургії зазначеного періоду і дає уявлення про фразеологічне багатство української загальнонародної мови того часу.

Це зумовлене специфікою мовного оформлення драматичного твору, в основі якого лежить розмовна мова.

У застосуванні усього надзвичайно багатого фразеологічного матеріалу українські драматурги, особливо І. Карпенко-Карий, не тільки виявили новаторство, письменницький хист і авторську винахідливість, а й продемонстрували справді необмежені можливості варіювання різнотипним фразеологічним матеріалом, що розкриває перед кожним талановитим письменником необмежені можливості для творчої діяльності. Продовживши традиції класиків української драматургії І. Котляревського і Т. Шевченка у використанні фразеологізмів народнорозмовної мови, українські драматурги кінця XIX – початку XX ст. досягли виняткової майстерності у застосуванні фразеологічних зворотів з різними стилістико-виразовими настановами, зокрема з метою характеристики персонажів, індивідуалізації їхньої мови та досягнення гумористичного ефекту. Загальновідомі фразеологізми в їхніх творах, зокрема у І. Карпенко-Карого („Сто тисяч”, „Хазяїн”, певною мірою й у М. Кропивницького „Глитай, або ж павук”) та М. Старицького („У темряві”), виконуючи важливі оцінно-характеристичні функції, вступають у систему мовних засобів для створення певних соціальних типів.

Наслідуючи традиції своїх видатних попередників І.П. Котляревського, у чийх творах народно розмовна мова вперше заграла всіма барвами, і особливо Т.Г. Шевченка, у творчості якого завершився процес

формування української літературної мови на народній основі, українські драматурги продовжували працювати над удосконаленням української мови в драматургічному жанрі, розв’язуючи у своїх творах ряд важливих мовних проблем, що стосувалися не тільки розвитку і збагачення словникового складу української мови, її фразеологічних засобів, а й формування і вдосконалення її художньо-зображальної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І.К. Т.Г. Шевченко в історії української літературної мови. – К., 1964. – С. 113.
2. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. – М. – С. 280, 292.
3. Їжакевич Г.П. Засоби мовної типізації та виразності в творах української радянської драматургії післявоєнного періоду. – У кн.: Граматичні та стилістичні студії з української і російської мов. – К., 1965. – С. 39.
4. Основин В.В. Русская драматургия второй половины XIX ст. – М., 1980. – С. 83.
5. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика. – К., 1973. – С. 150.
6. Курс історії української літературної мови, т. 1. – С. 569.
7. Успенский В.С. Заметки о языке драматургии. – В кн.: Записки о театре. – М.; Л., 1960, кн. 2. – С. 130–131.
8. Януш Я.В. Мова української класичної драматургії. – Львів, 1983. – 146 с.

РЕЗЮМЕ

В статтє анализируется язык украинской классической драматургии конца XIX – начала XX века. Акцентируется внимание на анализе лексико-фразеологических средств, в частности очерчивается языковое поле авторских афористических высказываний, источником которых служит народно-разговорная речь.

УДК 811.162.1:811.161.2

Наталія СОВТИС

ПОЛЬСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ XVI-XIX СТ. З ЕТНІЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ І ЇХ РОЛЬ У ЗБАГАЧЕННІ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ЗА РАХУНОК УКРАЇНІЗМІВ

У статті досліджено особливості використання українських лексичних елементів у творах польських письменників,

ЗМІСТ

Розділ І. Актуальні проблеми синтаксису.....	3
Шульжук К.Ф. Проблема моделювання складного речення	3
Шкарбан Т.М. Часові параметри предикативних одиниць у складних конструкціях з однорідною супідрядністю	9
Давнюк С.В. Особливості використання засобів зв'язку у складних конструкціях з сурядністю і звичайною підрядністю	12
Щербачук Н.П. Функціонування суб'єктних синтаксем у семантично елементарному реченні	16
Шульжук Н.В. Фразеологізовані конструкції у структурі складного речення діалогічного мовлення.....	21
Ричагівська Ю.Є. Стилїстична багатозначність складних безсполучникових конструкцій у поетичному мовленні.....	25
Парфенюк Л.А. Словосполучення як будівельний матеріал для речення в сучасній малій прозі.....	28
Розділ ІІ. Проблеми морфології та історії граматичних форм у слов'янських мовах.....	32
Мединська Н.М. Семантична диференціація прикметникової ознаки.....	32
Мандрик Н.В. Розвиток граматичної думки в Україні XIV–XVII ст	37
Кашуба Н.П. Варіативне керування дієслів родовим та знахідним відмінками в сучасній словацькій мові	41
Розділ ІІІ. Актуальні проблеми лексикології, лексикографії, діалектології, термінознавства.....	46
Вокальчук Г.М., Максимчук В.В. Семантичні особливості авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини.....	46
Гаврилюк Н.В. Лексикографічне опрацювання індивідуально-авторських новотворів (на матеріалі інновацій неокласиків).....	50
Тимочко О.Б. Словник авторських новотворів у поезії Грицька Чубая.....	54
Адах Н.А. Прикметникові новотвори у словнику Василя Барки	57
Кірілкова Н.В. Діалектна фразеологія Рівненщини	61
Войцешук Л.А. Афористичні вислови в мові української класичної драматургії.....	63
Совтис Н.М. Польські письменники XVI–XIX ст. з етнічних українських територій і їх роль у збагаченні словникового складу польської мови за рахунок українізмів	66
Степанова О.І. Метафора у сфері сучасної терміносистеми.....	72
Жирик О.А. Модифікація семантичної структури стилістично транспонованих термінологічних одиниць.....	75
Павлова О.І. Музична терміносистема як об'єкт зіставних досліджень.....	81
Розділ ІV. Актуальні проблеми лінгвістики тексту, зіставного мовознавства	89
Деменчук О.В. Методологія лінгвістики чуттєвого сприйняття: гносеологічні передумови експерієнціальної номінації.....	89
Сербіна Т.Г. Модифікація логоепістем у газетних текстах	92
Потапчук С.С. Реалізація якісних ознак моральної чистоти в паремійних одиницях англійської та української мов	96
Чеберяк А.М. Жанрово-стильові особливості відкритого листа.....	101
Розділ V. Проблеми мовної освіти та культури мовлення.....	108
Лещенко Г.П. Основні складові комунікативної методики роботи з текстом.....	108
Свірчук Т.І. Поняття компетентності та компетенції у працях сучасних педагогів та лінгводидактів	115
Крижанська О.М. Шляхи виховання та формування україномовної особистості	122
Антончук О.М. Аналіз дисертаційних досліджень із методики навчання орфографії.....	127

Мельник Л.Л. Мовленнєва компетенція студентів-філологів I курсу в умовах реалізації кредитно-модульної системи навчання	131
Олексієвець Л.С. Особливості використання лексичних одиниць у діловому мовленні.....	135
Кузьмич О.О. До проблеми вивчення складносурядних речень.....	139
Мушировська Н.В. Теоретичні засади формування вмінь сприймати усне і писемне мовлення.....	142
Бобрикова Ю.В. Формування поетичної культури як джерело засвоєння високих форм мовлення старшокласників	147
Вокальчук Є.Л. Актуальні проблеми культури мови в українському спортивному теледискусі	152
Гетманчук Н.О. Комплексне вивчення прийменника як засіб формування мовно-мовленнєвої особистості студента.....	156
Шевчук Т.Б. Вивчення формально-семантичних відношень між твірною і похідною основами у ВНЗ	165

Наукове видання
Актуальні проблеми сучасної філології.
Мовознавчі студії
Збірник наукових праць
Випуск XVI

Упорядкування та наукове редагування
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Здано до набору 14.10.2008. Підписано до друку 29.05.2008.

Формат 70х100^{1/16}.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Гарнітура Times New Roman Cyt.
Умовн. друк. арк. 13,4.
Тираж 300 прим. Зам. 57/1.

Видавничі роботи: редакційно-видавничий відділ РДГУ
33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Адреса редакції: м. Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови